

Каньоса Н. Г., к.психолог.н., доцент (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка)

ПРОФЕСІЙНА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Анотація. У статті досліджено процес формування професійної діяльності студентів вищих навчальних педагогічних закладів, їх особистісного зростання та саморозвитку, що є однією з рушійних сил розвитку особистості. Розкрито, що у структурі навчально-професійної самореалізації мотиваційна складова визначається як системоутворююча. Обґрунтовано, що професійна самосвідомість є механізмом як професійного самовизначення, так і механізмом професійної самоідентифікації. Уточнено зміст понять: «професійне становлення», «професійна діяльність».

Ключові слова: самоактуалізація особистості, професійна діяльність, професійне становлення, самореалізаційна модель професійної поведінки.

Аннотация. В статье исследован процесс формирования профессиональной деятельности студентов высших учебных педагогических заведений, их личностного роста и саморазвития, что есть одной из движущих сил развития личности. Раскрыто, что в структуре учебно-профессиональной самореализации мотивационная составляющая определяется как системообразующая. Обосновано, что профессиональное самосознание является механизмом как профессионального самоопределения, так и профессиональной самоидентификации. Уточнено содержание понятий: «профессиональное становление», «профессиональная деятельность».

Ключевые слова: самоактуализация личности, профессиональная деятельность, профессиональное становление, самореализационная модель профессионального поведения.

Annotation. The article investigates the process of formation of the professional activity of students of pedagogical higher education establishments, their personal growth and self-development, which is one of the driving forces of the individual's development. It is disclosed that in the structure of the educational and professional self-motivational component is defined as a system. It is proved that professional identity is a mechanism of a professional self-determination and professional identity. The notions «professional development», «professional activity» are clarified.

Keywords: *self-actualization, professional activity, professional development, self realizing model of professional behavior.*

Процес професійного становлення є довгим процесом, він охоплює значний період життя людини. Вже в дитинстві починають проявлятися перші зачатки професійних інтересів. Для дітей властиві рольові ігри, в яких вони виступають у різних рольових позиціях (у ролі лікаря, вчителя, вихователя тощо). Впродовж розвитку дитини ці нахили можуть змінюватися. Протягом всього періоду відбувається розвиток особистості, який пов'язаний з самостійним вибором професії та життєвого шляху. На особистість впливає дуже велика кількість зовнішніх факторів. І тільки при умові активного осмислення та освоєння усіх цих впливів можливий вибір професійного шляху, який буде відповідати інтересам особистості.

В наш час переглядаються традиційні форми навчання студентів, відбувається пошук нових навчальних моделей, робиться акцент на проблемі підготовки висококваліфікованих кадрів, високопрофесійних, які мають здібності швидко адаптуватися у нових умовах, які будуть потрібні на ринку праці. На думку ряду авторів (К. О. Абульханової-Славської, Л. І. Божовіч, М. Р. Гінзбурга, Є. А. Клімова, І. С. Кона, Н. С. Пряжнікова, тощо) професійне становлення є часткою особистісного становлення [1].

Метою нашої статті є дослідження професійної самореалізації студентів вищих навчальних педагогічних закладів як психолого-педагогічної проблеми.

Вже на ранніх стадіях професіоналізації дуже важливо враховувати особливості структури та закономірності професійного та особистісного становлення. Завдання виявлення професійних та особистісних якостей, основних тенденцій, особливостей розвитку спеціаліста на етапі навчання у ВНЗ ставиться перед сучасною наукою. Професійна діяльність, як одна з найбільш значимих цінностей людини, виступає істотним компонентом процесу становлення особистості.

Професійна діяльність може займати різне місце в структурі сенсожиттєвих орієнтацій: в одних випадках вона може містити головний сенс існування, тобто бути ведучим компонентом його структури, в інших випадках – «вагомим» компонентом, і нарешті – «периферичним». Взаємообумовленість, взаємодоповнюваність професійної діяльності та індивідуальності, яка виконує цю діяльність – важливий фактор становлення оптимального сенсу життя.

К. О. Абульханова-Славська професійне становлення розглядає у нерозривному зв'язку з вибором життєвого шляху. Зв'язок особистості з професією – є перспектива, та ретроспектива особистості. Від характеру цього зв'язку залежить вибір професії [2]. І. С. Кон стверджує, що «життєвий план, у точному розумінні цього слова, виникає тільки тоді, коли предметом роздумів є не тільки кінцевий результат, але й способи його досягнення, шлях, по якому буде прямувати людина, та ті об'єктивні

та суб'єктивні ресурси, які йому для цього знадобляться. На відміну від мрії, яка може бути як активною, так і споглядаючою, життєвий план – це план діяльності» [2].

Заслуговує на увагу думка Н. В. Матолигіної, яка вважає, що професійне становлення – є продуктивним процесом розвитку та саморозвитку особистості, засвоєння та самопроєктування професійно орієнтованих видів діяльності, реалізація себе у професії, визначення свого місця у світі професій, та самоактуалізація свого потенціалу для досягнення вершин професіоналізму [3].

Особистість професіонала – центральна ланка проблеми психолого-педагогічного професійного становлення, важливу роль в якому відіграє процес усвідомлення людиною себе як суб'єкта професійної діяльності, професійне становлення людини як момент розвитку її життєвого шляху (крім ознайомлення з вимогами, які перед нею ставить суспільство та професія) включає момент оцінювання своїх власних можливостей та набуття в собі відповідних якостей, які допоможуть ідентифікувати себе як професіонала. Тобто професійне становлення є невід'ємним елементом життєвого шляху людини.

Професійне становлення – це формування професійної направленої компетентності, соціально значимих і професійно важливих якостей та інтеграція, готовність до постійного професійного зростання, пошук оптимальних прийомів якісного та творчого виконання діяльності відповідності з індивідуально-психологічними особливостями особистості.

Дослідники виокремлюють наступні концептуальні положення : 1) професійне становлення особистості має історичну та соціокультурну обумовленість; 2) ядром професійного становлення виступає розвиток особистості в процесі професійної освіти та виконання професійної діяльності; 3) процес професійного становлення особистості індивідуально своєрідний, однак в ньому можна виокремити якісні особливості та закономірності; 4) професійне життя дозволяє людині реалізувати себе, надає особистості можливість для самоактуалізації; 5) індивідуальна траєкторія професійного життя визначається нормативними та ненормативними подіями, випадковими обставинами, а також ірраціональними прагненнями людини; 6) знання психологічних особливостей професійного розвитку дозволяє людині усвідомлено проєктувати свою професійну біографію, будувати свою історію.

Ідеї цілісності, єдності особистісного і професійного розвитку людини лягли в основу розробленої Л. М. Мітіною концепції, де фактором розвитку є внутрішнє середовище особистості, її активність, потреба в самореалізації. Об'єктом професійного розвитку і формою реалізації творчого потенціалу в професійній роботі виступають інтегральні характеристики її особистості: направленість, компетентність та емоційна і поведінкова гнучкість.

Фундаментальною умовою розвитку інтегральних характеристик

особистості майбутнього професіонала виступає усвідомлення ним необхідності змін, перетворення свого внутрішнього світу та пошук нових можливостей самореалізації в праці, тобто підвищення рівня професійної самосвідомості. Рух особистості в просторі та часі професійної праці отримав визначення професійного становлення суб'єкта діяльності. Професійне становлення суб'єкта – це частина онтогенезу людини з початку формування професійних намірів до закінчення активної професійної діяльності.

Професійне становлення особистості збагачує психіку, поповнює життєдіяльність людини особливим сенсом, дає професійній біографії значимість. Процес професійного становлення – це розвиток особистості у процесі вибору професії, професійна освіта та підготовка, а також продуктивне виконання професійної діяльності. Коли людина вибирає професію, засвоює її, професійно удосконалюється, її особистість змінюється: формується досвід та компетентність, розвиваються професійно важливі якості. Обов'язково припускається потреба у саморозвитку та розвитку, потреба у професійному самозбереженні, а також можливість та реальність професійного росту [1].

До числа теорій, які впливають на розвиток уявлення про процес професійного становлення, можна віднести теорію професійного розвитку Д. Сьюпера, теорію потреб А. Маслоу, теоретичні положення Фукуями, розробки стадій особистості Е. Еріксона та інші. На основі аналізу цієї літератури можна зробити висновки, хто такий «професіонал» – це цілісний суб'єкт, активний, вільний та відповідальний у проектуванні, здійсненні і творчому підході своєї діяльності. Дійсно у професіоналі поєднуються такі поняття як «Особистість» і «Майстер». Процес становлення особистості є професіоналізацією. Місце професіоналізації на життєвому шляху особистості – це етап трудового шляху (професійний шлях, біографія праці, творчий шлях особистості). Таким чином, професіоналізація – це процес розвитку особистості та становлення суспільства, а оцінка продуктивності цього процесу проводиться по особистим та соціальним показникам ефективності діяльності та розвитку суб'єкта праці [1].

Вирішальне значення у становленні особистості належить провідній діяльності. Визнання особистісно утворюючої функції провідної діяльності призводить до виділення у неперервному процесі становлення особистості періоду, пов'язаного з вибором, підготовки до виконання та виконанням дорослою людиною одного типу діяльності – професійної. Перетворення професійної діяльності в провідну залежить від соціально-економічних відносин, соціальної ситуації, позиції особистості. Цей період займає велику частину життя людини. Траєкторія долі людини, її щастя, самопочуття, задоволеність життям, фізичне та психічне здоров'я багато в чому визначаються задоволеністю змістом професійної діяльності, відношенням до неї особистості, рівнем професійних досягнень. Можна

сказати, що для більшості людей основою розвитку особистості в зрілому віці стає професійна діяльність.

Професійна діяльність – це соціально значима діяльність, виконання якої потребує спеціальних знань, вмінь і навичок, а також професійно обумовлених якостей особистості. В залежності від змісту роботи (предмету, цілі, способів, умов) розрізняють види професійної діяльності. Співвідношенням цих видів з вимогами, які висуваються людині, створюється професія. Створення внутрішніх потенцій професійного розвитку спеціаліста – результат активної взаємодії особистості з соціально-професійними групами і засобами праці. Результатом діяльності є не тільки створення матеріальних і духовних цінностей, але й розвиток особистості. Освіта, професійні знання та вміння, загальні та спеціальні здібності, соціально значимі та професійно важливі якості складають професійний потенціал розвитку спеціаліста.

В професійному становленні велике значення мають соціально- економічні умови, соціально-професійні групи й активність самої особистості. Суб'єктивна активність людини визначається системою стійких домінуючих потреб, мотивів, інтересів, орієнтацій та інше. Отже, професійне становлення можна визначити як формування професійної направленості, компетентності, соціально-значимих і професійно важливих якостей і їх інтеграцію, готовність до постійного професійного зростання, пошук оптимальних прийомів якісного та творчого виконання діяльності у відповідності з індивідуально-психологічними особливостями людини.

В. С. Лукіна зазначає, що професійна діяльність є важливою стороною життєдіяльності людини, яка забезпечує повну самореалізацію особистості, актуалізацію всіх її можливостей. Користуючись поняттям внутрішньої позиції, яке ввела Л. І. Божович, можна стверджувати, що розвиток внутрішньої позиції дорослої людини у значній мірі визначається розвитком особистості як професіонала. Внутрішня позиція дорослої людини знаходить своє відображення у професійному становленні особистості. Внутрішня позиція стає тою внутрішньою умовою через яку, на думку С. Л. Рубінштейна, переломлюються зовнішні впливи, в нашому випадку професійне навчання.

Розвиток внутрішньої позиції професіонала в більшій мірі визначається не зовнішніми умовами, в які поставлена людина, а внутрішніми передумовами. Тільки тоді, коли діяльність набуває особистісного, сенсу, починає формуватися внутрішня позиція професіонала.

Професійне становлення охоплює тривалий період життя людини. Протягом цього часу змінюються життєві та професійні плани, відбувається зміна соціальної ситуації, провідної діяльності, перебудова структури особистості. Тому виникає необхідність розподілу даного процесу на стадії та періоди. У зв'язку з цим постає питання про критерії виокремлення стадій у безперервному процесі професійного становлення

Т. В. Кудрявцев виділив чотири стадії професійного становлення особистості: виникнення і формування професійних намірів; професійне навчання та підготовка до професійної діяльності; входження у професію, активне її засвоєння та знаходження себе в трудовому колективі; повна реалізація особистості в професійній діяльності.

С. А. Клімов приводить таку професійно орієнтовану періодизацію: стадія оптації (12–17 років) – підготовка до усвідомленого вибору професійного шляху; стадія професійної підготовки (15–23 роки) оволодіння знаннями, вміннями та навиками майбутньої професійної діяльності; стадія розвитку професіонала (16–23 роки до пенсійного віку) входження в систему міжособистісних відносин в професійних спільнотах і подальший розвиток суб'єкта діяльності.

На думку В. А. Бодрова, професійне становлення і розвиток особистості переслідує ціль «забезпечення досить надійної поведінки індивіда в конкретних і типових життєвих і професійних умовах, що визначає формування стійких рис особистості, характерних, зокрема, для майбутнього виду діяльності». А. К. Маркова називає професійне становлення професіоналізацією, підкреслюючи, що «в цілому професіоналізація – це одна зі сторін соціалізації». Л. М. Мітіна виокремлює дві моделі професійного становлення діяльності: 1) адаптативну модель, при якій в свідомості людини домінує тенденція до підкорення професійної праці зовнішнім обставинам у вигляді виконання алгоритмів вирішення задач, правил, норм; 2) модель професійного розвитку, яка характеризується здібністю особистості вийти за межі практики, що склалася, перетворити свою діяльність на предмет практичного оновлення і тим самим подолати межі своїх професійних можливостей.

Адаптаційна модель відображає становлення спеціаліста, який виступає носієм професійних знань, вмінь і досвіду. Модель професійного розвитку характеризує професіонала, який володіє професійною діяльністю в цілому, який здатен до її самопроекування та вдосконалення.

Питання особистісного розвитку студента та формування його готовності до майбутньої професійної діяльності є ключовим в психолого-педагогічній теорії. Саме в процесі навчання у ВНЗ відбувається первинне «оволодіння» професією визначається життєва та світоглядна позиція молодої людини, вивчаються індивідуалізовані способи діяльності, форми поведінки та спілкування. Професійне становлення особистості розглядається в роботах багатьох авторів, між тим воно виступає лише окремим випадком розвитку людини у процесі всього життєвого шляху.

У літературі виокремлюють дві форми психологічної регуляції діяльності і відповідно професійного становлення: індивідуальна й особистісна. Для індивідуальної форми характерно прагнення до збереження засвоєних форм дій, до підтримки відповідності між людиною і вимогами тієї

діяльності, яку вона виконує. Особистісна регуляція визначається руйнуванням старих способів і засобів діяльності, відносин, що встановилися, активним прагненням до нових смислів, які потребують нового рівня психологічної регуляції.

А. Р. Фонарьов пропонує розглянути ще одну форму, в рамках якої також можливе професійне становлення особистості. Ця форма виступає перехідною між індивідною й особистісною, її можна окреслити як індивідно-особистісну. В силу її появи людина втрачає згоду сама з собою, у неї виникає непевненість у своїх силах, неясність життєвих цілей. Часто це відбувається на фоні дискредитації всієї системи цінностей, коли втрачається внутрішня цілісність і сенс життя. Виникає розлад системи «свідомість – буття». Необхідно зазначити, що третя форма психологічної регуляції є типовим етапом професіоналізації, але гострота даної кризи залежить від життєвих стратегій, які мають за мету відбудувати ціннісно-сміслову сферу особистості.

Таким чином, професійний розвиток не відокремлений від особистісного – в основі одного та іншого лежить принцип саморозвитку, який детермінує здібність особистості перетворювати власну життєдіяльність в предмет практичного перетворення, що призводить до вищої форми життєдіяльності особистості – творчої самореалізації.

Розглянувши різні підходи до проблеми професійного становлення ми прийшли до висновку, що професійне становлення визначається успішністю проходження поетапних стадій професіоналізації, що в свою чергу розвиває як саму особистість, так і її професійну діяльність в цілому. Також варто зазначити – професійне становлення передбачає професійне самовизначення, формування професійної ідентифікації, професійної свідомості. Професійне становлення виступає безперервним процесом, який проходить кожна людина протягом свого життя.

До моменту вступу у ВНЗ система знань про себе як особистість вже пройшла певний шлях розвитку, а сам факт вибору професії є одним із результатів цього процесу, визначаючи новий етап особистісного зростання, самовияву, самоствердження. Людині необхідно, завершуючи певний етап свого життя, визначити подальший шлях, причому відповідальність за цей вибір лягає на її власні плечі.

Професійне самовизначення – це подія, яка докорінно змінює подальший плін життя та впливає не тільки на професійну складову.

На різних стадіях розвитку (дитинство, підлітковий вік, рання юність і т.д.) одні й ті ж самі задачі професійного самовизначення можуть, вирішуватися по-різному. В цілому самовизначення є не просто вибором професії із альтернатив, а творчим процесом розвитку особистості.

Професійне самовизначення, за Е. Ф. Зеєром, є ствердження власної позиції в проблемній ситуації, яке супроводжується конфліктами внутрішньо-

особистісного характеру. Факторами, які обумовлюють ці конфлікти, виступають: неузгодженість складових направленостей особистості (мотиви, самооцінки, ціннісні орієнтації); неспівпадання характеру професійної діяльності та рівня професійної компетентності; протиріччя між направленістю особистості на досягнення успіху, матеріальних благ, на кар'єру та рівнем розвитку професійно важливих якостей; невідповідність уявлень про свої професійно важливі якості та реальних професійних можливостей тощо [4].

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, слід зазначити, що в аналізі процесу професійного самовизначення акцентується на активність самої людини, її самостійність і відповідальність у виборі професійного та життєвого шляху, поєднанні в єдину смислову систему узагальнених уявлень про світ, про себе саму, про сенс буття. Сутність професійного самовизначення полягає у пошуку та знаходженні особистісного смислу у вибраній, засвоєній і виконуваній трудовій діяльності, а також в знаходженні смислу в самому процесі самовираження.

Професійна самосвідомість є механізмом як професійного самовизначення, так і механізмом професійної самоідентифікації. Значну роль в побудові професійної самосвідомості відіграють сформований образ «Я» (уявлення про професію та своє місце в ній), професійна самооцінка та самоставлення, усвідомлення соціально-професійних ролей та установок.

1. Матолигина Н. В. Профессиональное становление студентов на основе творчески-индивидуального подхода в условиях педагогического колледжа / Н. В. Матолигина. – дисс. канд. пед. наук : Кемерово, 1999. – 221 с.
2. Абульханова-Славская К. А. Личностная регуляция времени / К. А. Абульханова-Славская // Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб. : Питер, 2000. – С. 28–35.
3. Мухина В. С. Возрастная психология. Феноменология развития / В. С. Мухина. – М. : Академия, 2006. – 608 с.
4. Зеер Е. Ф. Психология профессий / Е. Ф. Зеер – Екатеринбург : Академический проект : Деловая книга, 2003. – 336 с.

Рецензент: д.пед.н., профессор Миронова С. П.